

Dr UROŠ KOSTIĆ: „Oslobođenje Istre,
Slovenačkog primorja i Trsta 1945.“

Značajno monografsko delo iz našeg NOR-a i revolucije

Tuđe nećemo, svoje ne damo!

Ovo su reči druga Tita izgovorene pred kraj rata na slobodnom Visu, reči koje su postale moto opravdanih zahteva jugoslovenskih naroda i narodnosti da se matici zemlje vrate Rapalskim ugovorom oteti delovi njene etničke teritorije. Tim rečima i autor dr UROŠ KOSTIĆ započinje svoje monografsko delo koje je nedavno izašlo iz štampe u izdanju Vojnoistorijskog instituta.

Reč je, da to odmah istaknemo, o knjizi u kojoj je autor na blizu 600 stranica, argumentovano i ubedljivo, jasnim i jednostavnim rečnikom istoričara, celovito obradio veoma složenu i obimnu temu iz našeg narodnooslobodilačkog rata, koja na takav, pa ni približno takav način, do sada nije obrađivana u našoj historiografiji. Autentičnost i verna slika događaja, pretežno ratnih dejstava jedinica 4. armije — prvi je utisak koji dobija čitalac. Vojna dejstva i politički događaji u interpretaciji autora izloženi su na osnovu arhivske građe iz jugoslovenskih izvora, nemačke i britanske provenijencije i druge obimne literature, uz šematski prikaz važnijih operacija.

Ovo delo je rezultat višegodišnjeg upornog i strpljivog rada dr Kostića, s kojim je, kako to sam kaže, uz značajnu pomoć recenzata: N. Anića, Z. Klanjšćeka, V. Kljakovića i B. Pecotića, pred stručnom komisijom Filozofskog fakulteta u Beogradu (dr Jovan Marjanović, dr Branko Petranović i dr Andrej Mitrović) odbranio doktorsku disertaciju.

Ova monografija iz oblasti *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945.* (rađena sa izvesnim teškoćama i neminovnim manjkavostima zbog toga¹, višestruko je značajna i korisna za naučnoistraživački rad u domenu naše vojne istorije i politike. Ona, naime, osvjetljava vojno-političku strategiju narodnooslobodilačkog rata i revolucije u završnoj fazi rata, koju su istrajno i znalački vodili Komunistička partija Jugoslavije i naše vojno rukovodstvo na čelu sa drugom Titom. U praktičnoj realizaciji te strategije, u fazi konačnog oslobođenja zemlje i pobjede nad neprijateljem, našla se 4. armija i druge sadejstvjujuće jedinice Jugoslovenske armije, zajedno sa celokupnim življem Istre, Slovenačkog primorja i Trsta. Borbeni put 4. armije i tok operacija koje je izvodila, uverljivo i dokumentovano su opisani u knjizi.

No, ono što je najvažnije sa stanovišta istine o narodnooslobodilačkom ratu i njegovog doprinosa zajedničkoj pobjedi antihitlerovske koalicije — jesu činjenice o događajima koje je autor prikupio i sistematizovao. Taj značaj je utoliko veći što su se mogla čuti, pa i danas se čuju, neka neprihvatljiva mišljenja i ocene, koje nastoje opovrći istorijske fakte. Ne upuštajući se u polemički osvrt o tome, pomenimo samo da se u istoriografskim delima nekih zemalja koje su u drugom svetskom ratu bile okupatori u našoj zemlji mogu naći »ocene« da je narodnooslobodilački rat bio »neregularan«, da je to bio »mali rat«, i »rat bandi«, »partizanski rat u šumama«, itd. Međutim, zar takve »ocene« najbolje ne demantuju upravo ofanziva 4. armije; ličko-primorska i riječko-tršćanska operacija, gde su štabovi jedinica stvaralački primenjivali i u konkretnim uslovima savremena načela ratne veštine. Te operacije su istovremeno bile primer savremenih borbenih dejstava vođenih u drugom svetskom ratu, jer su u njima učestvovali svi vidovi, rodovi i službe Jugoslovenske armije, uz punu podršku i učešće naroda tog kraja.

Autor u knjizi »Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945.« posebnu pažnju posvećuje i krupnim, vrlo značajnim vojno-političkim događajima, koji su prethodili ofanzivi 4. armije, ili su nastali u toku njenog izvođenja. Pre svega, to su: razgovori Maršala

¹ UROŠ KOSTIĆ: »Otežavajuća okolnost za obradu dejstava 4. armije svakako je i to što njena građa nije potpuna kao ni građa nabavljena iz arhiva Velike Britanije koja se odnosi na Julijsku krajinu i Trst... I pored svoje obimnosti, neki kapitalni dokumenti za obradu dejstava 4. armije do danas se nisu mogli pronaći; Plan završne ofanzive Jugoslovenske armije, direktive Generalštaba Jugoslovenske armije za ofanzivu 4. armije, kao i dokumentacija sa sastanka, ukoliko je u tom periodu održan, između Maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita i komandanta 3. ukrajinskog fronta Fjodora Ivanoviča Tolbuhina, itd. Do tih podataka se moralo doći posrednim putem, preko pojedinih izjava, depeša, članaka...«

Tita avgusta 1944. godine u Kazerti sa savezničkim komandantima, a posebno sa predsednikom britanske vlade Čerčilom; Konferencija u Jalti; sastanak Tito — Aleksander krajem februara 1945. u Beogradu; događaji u vezi sa tzv. tršćanskim pitanjem; značaj završnih operacija 4. armije za prisajedinjenje Hrvatskoj i Sloveniji, odnosno matici Jugoslaviji otrgnutih krajeva. Fotografije i originalni dokumenti, opis i značaj tih istorijskih događaja iz naše novije istorije, približavaju čitaoca onom dobu, inspirišu u njemu slobodarski duh i podsećaju na tešku borbu naših naroda i narodnosti za slobodu i nezavisnost.

Solidna sistematizacija građe u knjizi i hronološki redosled događaja omogućuju čitaocu da se lako snađe i detaljnije upozna s borbama za oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta, da uz to shvati i šire spozna tešku i istrajnu vojnu i političku bitku, koju je u završnici narodnooslobodilačkog rata izvojevalo naše vojno-političko rukovodstvo, Jugoslovenska armija i narod.

Opšta situacija, planovi i formiranje 4. armije je prvi deo knjige u kojem je u bitnim crtama i na prvom mestu izložena opšta situacija, odnos i raspored snaga na evropskom ratištu u prvoj polovini marta 1945. godine. Naravno, u sklopu te situacije vidno mesto je zauzimala konferencija u Jalti. Ona je sazvana radi koordinacije savezničkih planova i dejstava, bržeg i konačnog uništenja zajedničkog neprijatelja. No, istovremeno, na njoj je trebalo rešiti i neke političke probleme iz odnosa tri velike sile. Konferencija je održana pod tajnim nazivom »Kriket« na Krimu od 4. do 11. februara 1945. godine, a prisustvovali su joj šefovi vlada, ministri inostranih poslova i načelnici štabova oružanih snaga SSSR-a, Velike Britanije i SAD.

Uspešan završetak Jaltске konferencije srušio je nade Hitlera da možda može zaključiti separatan mir sa zapadnim saveznicima, ukoliko tom prilikom dođe do razmimoilaženja sa SSSR-om. No, osim tih krupnih pitanja o daljem toku operacija i završetka rata, Jaltска konferencija je imala i poseban značaj za Jugoslaviju, jer su na njoj pokrenuta pitanja uspostavljanja kontrole teritorije i naših zapadnih granica. Tada, u stvari, započinje i složena diplomatska bitka da se zapadne granice nove Jugoslavije uspostave pravedno i otrgnuti delovi vrate matici.

U prvom delu, isto tako iscrpno se govori o planovima saveznika za prolećnu ofanzivu, o nemačkim snagama i njihovom rasporedu na jugoslovenskom ratištu, zatim procesu reorganizacije NOV i POJ, sastanku Tito — Aleksander i dogovorima za zajednička dej-

stva, planu završne ofanzive Jugoslovenske armije i strategijskom rasporedu njenih snaga. Naposljetku, autor precizno iznosi podatke o formiranju 4. armije i rasporedu njenih jedinica za predstojeće operacije.

U drugom delu — *Ličko-primorska operacija*, reč je o oslobođenju istočne Like i Bihaća. Tu operaciju je 4. armija vrlo brzo i uspešno izvršila, dok je Komanda nemačkog 15. brdskog korpusa bila nemoćna da preduzme ozbiljnije odbrambene mere, iako je bila solidno obavestena o toku koncentracije i razvoja naših snaga. Posebno zanimljiv deo ovog poglavlja je zaključak autora u kojem je izneta sinteza osnovnih preduslova visokog tempa nastupanja 4. armije i njenih borbenih uspeha.

Oslobođenje zapadne Like i Hrvatskog primorja treći je deo knjige. U stvari, reč je o drugoj etapi ličko-primorske operacije, za čije je izvođenje 4. armija izvršila pregrupisanje snaga, da bi 3. aprila njene jedinice već bile na položajima, spremne za daljnje borbe.

Plan dejstva i zadaci jedinica 4. armije dati su gotovo do detalja i, uz priložene skice rasporeda snaga i toka borbenih dejstava, autor nas na vrlo uverljiv način upoznaje sa oslobođenjem pojedinih gradova, mesta i delova teritorije. Snage 4. armije, podeljene u tri napadne kolone, uspešno su izvele i drugu etapu ličko-primorske operacije, dok su snage 7. korpusa vodile borbe u pozadini neprijatelja — o čemu autor takođe iscrpno piše, ilustrujući ovaj deo i većim brojem ratnih snimaka.

Posebna pažnja pri kraju trećeg dela posvećena je *političkom pritisku vlade Velike Britanije da se obustavi vojna pomoć 4. armiji*. Izložena velikim ratnim naprezanjima, 4. armija je morala biti solidno snabdevena i saveznici su joj, prema dogovoru Tito — Aleksander, jedno vreme slali tu pomoć. Međutim, nezadovoljan razvojem vojno-političke situacije u vezi sa Jugoslavijom, predsednik britanske vlade Winston Čerčil je pokušao da pritiscima i te vrste (uskraćivanjem pomoći jedinicama 4. armije i Jugoslovenske armije u celini) iznudi neka politička rešenja koja su odgovarala britanskoj vladi i njemu lično. Čerčilu se nikako nisu dopadali, niti mu išli u račun, čvrsti i beskompromisni stavovi Maršala Tita i nezadrživo nadiranje snaga Jugoslovenske armije ka severozapadnim granicama. No, uprkos i tim teškoćama 4. armija je nastavljala uspešne borbe i približavala se svom krajnjem cilju.

U četvrtom poglavlju knjige dr Uroš Kostić je obradio *riječko-tršćansku operaciju*, opisujući najpre opštu situaciju na evropskom

ratištu sredinom aprila 1945. godine, a posebno pred frontom 4. armije uoči početka ove operacije. Plan za njeno izvođenje sačinio je štab 4. armije na osnovu direktive Generalštaba Jugoslovenske armije, prema kojem je osnovni cilj bio da 4. armija odmah nastavi brzo i energično nadiranje na zapad i što pre oslobodi Istru, Trst i Slovenačko primorje. Nakon usaglašavanja plana dejstva i rešavanja nekih problema u snabdevanju, podršci, sadejstvu, naoružanju i dr. — jedinice 4. armije su dobile svoj borbeni raspored i zadatke.

Jedan od prvih borbenih i teških zadataka bilo je savlađivanje odbrane nemačkog 97. armijskog korpusa na području između Kupe i Jadranskog mora, oslobođenje Lokve i Mrzle Vodice, zatim borbe na odseku Fužine — Zlobin — Kraljevica, desant i borbe na ostrvu Krku i niz drugih bitaka — bili su borbeni zadaci koje su vrlo uspešno izvršile jedinice 4. armije. Ne zadržavajući se u nastupanju ka našim severozapadnim granicama, jedinice 4. armije (13. 26. i 43. divizija) izbile su na odsek Gomanjce — Klana — Rijeka, vodile žestoke borbe protiv nemačkih snaga (1. korpus) i izbile na Grobničko Polje, te zauzele Klanu. Isto tako, teške borbe vodila je 19. udarna divizija do izbijanja na Rečinu, za oslobođenje Bakra i Sušaka; desant i borbe na Cresu i Lošinju, 9. udarne divizije i delova Jugoslovenske mornarice takođe su bile teške, ali i uspešne.

U inače složenoj i teškoj riječko-tršćanskoj operaciji, autor je dosledan hronolog, koji svoje izlaganje ilustruje skicama i ratnim fotografijama. U, da kažemo tako, drugom delu ove operacije ratni događaji se ređaju kao na filmskoj traci, dakle neprekidni su i jednako značajni. Slede, naime, *borbe na riječkom frontu na glavnom odbrambenom pojasu nemačkog 97. armijskog korpusa*; plan dejstva 4. armije za riječko-tršćansku operaciju, zatim, plan nemačkog 97. armijskog korpusa za protivudar na riječkom frontu; *borbe u rejonu Gomanjce — Klana i na Rečini*; razvoj narodnooslobodilačke borbe u Istri do iskrcavanja jedinica 4. armije; desant u istočnu Istru i borbe 9. udarne divizije za njeno oslobođenje; desni obuhvatni manevar 4. armije prema Ilirskoj Bistrici i obezbeđenje desnog boka 4. armije; prodor 20. udarne divizije u pozadinu riječkog fronta; ubacivanje 43. divizije u pozadinu neprijatelja; borbe 29. udarne divizije u rejonu Čabar — Podreska — Prezid; *dejstva 9. korpusa u pozadini neprijatelja* i dr.

Oslobođenje Trsta, Slovenačkog primorja i Istre — peto je poglavlje knjige. Ocenjujući poseban značaj daljeg nadiranja 4. armije i što bržeg izbijanja njenih jedinica na naše zapadne granice, Vrhov-

ni komandant Jugoslovenske armije Josip Broz Tito izdaje i posebno naređenje radi što uspješnijeg i bržeg izvođenja tršćanske operacije. U celosti, ta borbena depeša glasi:

»1. Naredili smo Glavnom štabu Hrvatske da uputi 8. diviziju pravcem Brod — Čabar — Lož. Ova će divizija služiti za obezbeđenje vašeg boka sa sjevera i stavlja se pod vašu komandu.

2. Na vašem sjevernom krilu potrebno je da stvorite grupu sastava 20, 29. i 13. divizija i da njome bezobzirno nadirete opštim pravcem Lož — Trst.

3. Južna grupa, sastava 9, 19. i 26. divizija, treba da energično napadne Rijeku, i ako bi otpor bio suviše jak i borba se zategla, onda energično nadirati opštim pravcem Klana — Trst a za blokadu Rijeke ostavite jednu diviziju koja treba jednovremeno da vam štiti lijevi bok ove grupe.

4. Neposredno angažovati oko Trsta 43. diviziju i 30. i 31. slovenačku diviziju 9. korpusa, s tim da već sada otpočnu uvodne borbe za Trst«.

U skladu sa opštim planom operacije i narednjima Generalštaba Jugoslovenske armije, određene jedinice 9. korpusa i 4. armije preduzele su podilaženje Trstu, dok je u isto vreme ilegalna Komanda mesta Trst iz sastava 9. korpusa preduzela neposredne pripreme za oružani ustanak i početak borbi u samom Trstu. Zatim sledi okruženje grada 30. aprila i borbe 1. i 2. maja, a narednih dana, oslobođenje Opčina, Postojne, Kočevja, Pule, Pazina i autorov zaključak o oslobođenju Trsta, Slovenačkog primorja i Istre, čime se i završava tršćanska operacija.

Predaja nemačkog garnizona u Opčinama izvršena je 3. maja u 18.00 časova, kada se predalo 3.011 nemačkih vojnika, podoficira i oficira, od čega 300 ranjenika. Time je prestao svaki organizovani otpor neprijatelja u rejonu Trsta. Tom prilikom nemački komandant pukovnik Natus je komandantu 20. udarne divizije, potpukovniku Bogdanu Pecotiću rekao: »Gospodine potpukovniče predajem vam ceo garnizon nemačkih snaga i sav ratni materijal, priznajući vas pobednicima«. Opisani do detalja, svi ti događaji izazivaju kod čitaoca poseban interes zbog svoje autentičnosti. Isto tako, veoma su zanimljive i brojne fotografije ratnih reportera koji su ovekovečili ta zbivanja u završnoj fazi oslobođenja Trsta.

Izvođeci zaključak o oslobođenju Trsta, Slovenačkog primorja i Istre, autor na prvom mestu ističe visok borbeni moral boraca i sta-

rešina 4. armije, koji su po cenu svih teškoća i velikih žrtava, smelo i jednodušno težili ka samo jednom cilju — da što pre izvrše borbenu zapovest Vrhovnog komandanta, da se Trst što pre oslobodi.

U šestom delu knjige reč je o *okruženju i kapitulaciji nemačkog 97. armijskog korpusa*, odnosno borbama za konačno uništenje nemačkih snaga na tom delu jugoslovenskog ratišta, kojima nije uspeo pokušaj probijanja iz obruča i povlačenja preko naše granice. Ova nemačka formacija, nakon pregovora vođenih noću 6/7. maja 1945, kapitulirala je pod komandom generala Kiblera.

U zaključnim razmatranjima istoričar Kostić daje i kritički osvrt na dejstva jedinica 4. armije u riječko-tršćanskoj operaciji, što vojne teoretičare može posebno da interesuje.

Prodor u Korušku i oslobođenje Ljubljane sledeća je etapa na borbenom putu jedinica 4. armije. Reč je o dejstvima Motorizovanog odreda 4. armije, koji je formiran 3. maja 1945. u Bazovici i drugim snagama koje su oslobodile Vrhniku, Ljubljanu i druga mesta u Sloveniji.

Uroš Kostić izvodi i opšti zaključak, uopštavajući, pre svega, ofanzivna dejstva 4. armije u periodu od 20. marta do sredine maja 1945. godine. Takva sinteza njegovog monografskog dela je i logično, završno razmatranje krupnog događaja kao što su bila ofanzivna dejstva 4. armije.

U sedmom, poslednjem delu knjige govori se o *diplomatskoj borbi za priznavanje granica nove Jugoslavije*. To je, u stvari, bila politička bitka koja se morala dobiti po osnovu političkih i revolucionarnih ciljeva NOR-a i žrtava koje su naši narodi dali kao svoj značajan doprinos slomu fašizma. I ta, kao i ona vojnička bitka, dobijena je vlastitim snagama, armijom izniklom iz naroda, i zbog toga nisu mogle uspeti ni najperfidnije mahinacije u završnici drugog svetskog rata prema našoj narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji.

U prilogima ovog dela nalaze se i brojni pokazatelji — tabelarni pregledi gubitaka, faksimili dokumenata, fotografije i druga svedočanstva, koji samo potvrđuju istinitost i valjanost naše borbe i borbenog doprinosa 4. armije, posebno u oslobođenju Istre, Slovenačkog primorja i Trsta. Zbog toga je delo dr Uroša Kostića vredno, autentično i blisko svakom čoveku u kojem vlada osećanje patriotizma i želje da spozna našu nacionalnu istoriju iz vremena narodnooslobodilačkog rata i revolucije.

Naravno, u tako obimnom delu ima i poneka manjkavost, o čemu dosta samokritički govori sam autor u uvodnom tekstu.